

Менеджмент

УДК 314.74:330.341.1(477)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17075182>

Міграційні ризики та перспективи відновлення людського капіталу України

Лугова Вікторія Миколаївна,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної
економіки, Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-9584-2259>

Маков Борис Павлович,

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна
<https://orcid.org/0009-0005-5780-3917>

Прийнято: 22.08.2025 | Опубліковано: 31.08.2025

Анотація: Метою статті є дослідження масштабів і наслідків міграційних процесів, спричинених війною, та визначення можливостей відновлення й розвитку людського капіталу України у післявоєнний період. Дослідження спрямоване на оцінювання масштабів відтоку висококваліфікованих кадрів, окреслення ризиків для інноваційного потенціалу держави та формування пропозицій щодо відновлення людського капіталу у післявоєнний період.

Методи дослідження включають аналіз статистичних даних

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

міжнародних організацій (ІОМ, UNHCR, Євростат), синтез наукових підходів до вивчення інтеграційних та реінтеграційних процесів. Використано міждисциплінарний підхід, що поєднує економічну, соціологічну та демографічну перспективи.

Отримані результати свідчать, що повномасштабна війна призвела до безпрецедентних втрат людського капіталу, які проявляються у внутрішньому та зовнішньому переміщенні населення, значному «витоку мізків» та руйнуванні освітньої інфраструктури. Встановлено, що близько третини населення України у 2022–2025 рр. опинилися в статусі внутрішньо або зовнішньо переміщених осіб. Аналіз інтеграції українських біженців на ринки праці країн перебування показав високі показники зайнятості, але водночас поширене явище «deskilling», коли фахівці працюють нижче своєї кваліфікації. Значна частка біженців має вищу освіту, що створює ризик довготривалого недовикористання інтелектуального потенціалу України. Виявлено тенденцію зниження наміру до повернення, що актуалізує проблему довготривалої втрати кваліфікованих кадрів.

Обґрунтовано, що інтеграція українців у країнах перебування має подвійний ефект: з одного боку, вона забезпечує соціально-економічну стабільність, з іншого – знижує мотивацію до повернення. Запропоновано низку заходів відновлення людського капіталу у післявоєнний період, серед яких: податкові та інституційні стимули для повернення, створення регіональних центрів підтримки реінтеграції, розвиток освітньо-наукової інфраструктури з акцентом на STEM-напрямах, а також впровадження концепції «подвійної інтеграції» українців через транснаціональні мережі та дистанційну участь у відбудові. Отримані результати дозволяють зробити висновок, що формування цілісної державної стратегії відновлення людського капіталу є ключовою умовою сталого розвитку України у післявоєнний період.

Ключові слова: *міграційні процеси, внутрішньо переміщені особи,*

зовнішня міграція, інтеграція, реінтеграція, людський капітал.

Migration risks and prospects for the recovery of Ukraine's human capital

Viktoriia Luhova,

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Social Economics,
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-9584-2259>

Borys Makov,

PhD Student (Third Level of Higher Education)
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0005-5780-3917>

Abstract: *The aim of the article is to investigate the scale and consequences of migration processes triggered by the war and to identify opportunities for the recovery and development of Ukraine's human capital in the post-war period. The study focuses on assessing the outflow of highly skilled personnel, outlining risks to the country's innovation potential, and formulating recommendations for human capital restoration in the post-war context.*

The research methods include the analysis of statistical data from international organizations (IOM, UNHCR, Eurostat) and the synthesis of scientific approaches to the study of integration and reintegration processes. An interdisciplinary approach was applied, combining economic, sociological, and demographic perspectives.

The findings indicate that the full-scale war has led to unprecedented losses of human capital, manifested in both internal and external population displacement,

significant “brain drain,” and the destruction of educational infrastructure. It was established that approximately one-third of Ukraine’s population between 2022 and 2025 became internally or externally displaced persons. Analysis of Ukrainian refugees’ integration into host-country labor markets showed high employment rates, yet widespread “deskilling” was observed, whereby specialists work below their qualification levels. A significant proportion of refugees hold higher education degrees, creating the risk of long-term underutilization of Ukraine’s intellectual potential. A declining intention to return was identified, highlighting the problem of prolonged loss of qualified personnel.

It is substantiated that the integration of Ukrainians in host countries has a dual effect: on one hand, it provides socio-economic stability; on the other, it reduces motivation to return. A set of measures for post-war human capital recovery is proposed, including: tax and institutional incentives for return, the establishment of regional reintegration support centers, development of educational and scientific infrastructure with a focus on STEM fields, and the implementation of a “dual integration” concept for Ukrainians through transnational networks and remote participation in reconstruction.

The results allow the conclusion that the formation of a comprehensive state strategy for human capital recovery is a key condition for Ukraine’s sustainable development in the post-war period.

Keywords: *migration processes, internally displaced persons (IDPs), external migration, integration, reintegration, human capital*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток України відбувається в умовах тривалої збройної агресії, яка спричинила масштабні демографічні зрушення, інтенсифікацію зовнішньої та внутрішньої міграції, зростання ризиків втрати трудового й інтелектуального потенціалу. Вимушене переміщення населення, значний відтік працездатних громадян за кордон, а

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

також зменшення народжуваності створюють комплексні виклики для держави, які проявляються у дисбалансі на ринку праці, дефіциті робочої сили в ключових галузях економіки та послабленні кадрового забезпечення соціальної сфери. Наявна ситуація ускладнює процеси відновлення економіки, стримує розвиток інноваційного середовища та формує загрози для довгострокової конкурентоспроможності країни на міжнародному рівні.

В умовах воєнних дій особливої актуальності набувають питання збереження та відтворення людського капіталу як базового ресурсу для післявоєнної відбудови, відновлення соціальної стабільності та забезпечення стійкого економічного зростання. Втрата висококваліфікованих кадрів, відтік молоді та науково-технічної еліти за межі держави посилюють необхідність створення нових механізмів підтримки громадян, орієнтованих як на стимулювання повернення трудових мігрантів, так і на інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у локальні ринки праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєве зростання військових конфліктів у світі призвело до посилення уваги вітчизняних і зарубіжних вчених до проблем міграції та розвитку людського капіталу. У сучасних дослідженнях основну увагу приділяють впливу конфліктів на переміщення населення, на трудові ринки та на накопичення людського капіталу, включно з освітою та професійними навичками.

Суттєву кількість робіт присвячено аналізу впливу збройних конфліктів на трудові ринки та міграційні процеси. Наприклад, у роботі «Conflict-related determinants of migration» доведено, що політична нестабільність, насильство та економічна невпевненість є ключовими детермінантами, які спонукають до переміщення населення[1]. У багатьох дослідженнях автори зосереджуються безпосередньо на наслідках війни для людського розвитку. Зокрема S. T. Braun & J. Stuhler (2023) дослідили довгострокові наслідки Другої світової війни для трудової діяльності населення. Автори довели, що вплив конфліктів

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

на ринок праці проявляється не лише у короткострокових змінах зайнятості, але й у зниженні продуктивності та доходів упродовж життя, зокрема найбільші втрати у сфері зайнятості спостерігалися серед жінок та представників старших чоловічих когорт [2]. Н. Galindo-Silva & G. Tchuente (2023) надають причинно-наслідкову оцінку впливу війни на розвиток людського капіталу. Військові конфлікти призводять до зниження результатів навчання, скорочення кількості занять і погіршення якості освіти. Це створює довгострокові ризики для формування знань та навичок, що є фундаментом людського капіталу [3]. Дослідження Р. Vesco та ін. (2025) підкреслює комплексний негативний вплив конфліктів на довгостроковий розвиток людського капіталу. Автори зазначають, що війна системно руйнує людський капітал, а для відновлення потрібні комплексні політики, що враховують взаємозв'язки між здоров'ям, освітою, економікою, соціальною стабільністю та політичними інститутами [4]. У статті A. Hidalgo-Aréstegui, C. Porter, A. Sánchez, & S. Singhal (2025) доведено, що війна руйнує людський капітал не тільки через безпосередні втрати (смерті, поранення, відтік мігрантів), але й через передавання травми та бідності між поколіннями. Навіть через десятиліття після конфлікту країна стикається з наслідками у вигляді менш конкурентоспроможного молодого покоління, гіршої соціалізації, нижчого освітнього та економічного потенціалу [5].

З початком повномасштабного вторгнення посилилася увага науковців до людського капіталу України. Так стаття М. Bertè, D. Paolotti, & K. Kalimeri (2023) присвячена дослідженню вимушеної міграції висококваліфікованих фахівців з України, що розпочалася після конфлікту 2014 року та значно посилилася з початком повномасштабного вторгнення у 2022 році. Авторки, використовуючи дані LinkedIn у поєднанні з офіційною статистикою Світового банку та УВКБ ООН, виявили стійку тенденцію до відтоку освічених кадрів. Вони підкреслюють подвійний ефект «відтоку мізків»: з

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

одного боку, він послаблює економічний і людський потенціал України, а з іншого – може приносити вигоди країнам-реципієнтам, які отримують висококваліфікованих працівників. Авторки пропонують використовувати такі цифрові індикатори для розробки стратегій, що дозволять мінімізувати втрати для України та одночасно інтегрувати переміщених професіоналів у світові економіки [6]. D. Winogrodzka, I. Kyliushyk та E. Chról проаналізували, як українські жінки, вимушено переміщені до Польщі після 2022 року, формують так званий «мобільнісний капітал». У контексті людського капіталу України робота показує, що війна призвела не лише до втрат робочої сили, а й до її трансформації за кордоном. Автори підкреслюють, що хоча Україна втрачає частину свого людського капіталу через вимушену міграцію, за кордоном він не зникає, а набуває нових форм і може стати ресурсом як для країн-реципієнтів, так і для майбутнього відновлення України [7]. Українські дослідниці Ю. Залознова та Н. Азьмук наголошують, що війна спричинила значні прямі втрати (міграція, загибель військових і цивільних, примусова «евакуація») та непрямі втрати (руйнування освіти, зниження її якості, недовикористання інтелектуального потенціалу). Водночас вони відзначають і здобутки: зростання національної ідентичності, активізацію волонтерства та розвиток цифрової культури [8]. З. Галушка акцентує увагу на втраті робочої сили через вимушену міграцію, безробіття та зниження ВВП. Проте авторка наголошує на потенціалі оновлення системи управління людськими ресурсами, розвитку soft skills, формуванні «мирних» професій та врахуванні гендерного аспекту, адже внаслідок значних військових втрат зростатиме роль жіночої праці [9].

Н. Зачосова розглядає причини втрат людського капіталу на макро- та мікрорівні й пропонує стратегічні орієнтири державної політики. Вона підкреслює важливість збереження кадрового та інтелектуального потенціалу, цілеспрямованої підтримки освіти, розвитку навичок та підприємницької

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

активності. На думку дослідниці, політика у сфері людського капіталу має стати основою економічного відновлення й зростання України [10]. Е. Лібанова наголошує, що вже понад десятиліття, внаслідок агресії РФ, Україна стикається з колосальними втратами людського капіталу, які не можна ототожнювати лише з демографічними процесами, адже вони охоплюють і зниження якісних характеристик населення, і ускладнення відновлення трудового потенціалу у післявоєнний період [11]. Спільною рисою всіх робіт є акцент на стратегічному значенні людського капіталу, адже збереження і примноження освітнього, інтелектуального та культурного потенціалу України визначатиме швидкість та ефективність післявоєнного відновлення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сучасних досліджень зарубіжних та українських авторів дозволяє виділити питання, які залишаються недостатньо вивченими. У більшості робіт систематизовано чинники, що впливають на міграцію та розвиток людського капіталу, але мало уваги приділено комплексному аналізу взаємозв'язку між масовою міграцією, втратами трудового потенціалу та довгостроковим відновленням економіки у постконфліктний період. Існує розрив у розумінні того, як одночасно впливають зовнішня та внутрішня міграція на формування людського капіталу, особливо в умовах тривалої війни.

По-друге, існує прогалина у дослідженнях щодо комплексних стратегій державної політики та міжнародної підтримки, спрямованих на збереження та відтворення людського капіталу під час і після збройного конфлікту.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою статті є здійснення комплексного аналізу впливу війни на міграційні процеси та людський капітал України з акцентом на взаємозв'язку соціально-економічних та демографічних чинників, що визначають стійкість національного розвитку.

Для досягнення поставленої мети передбачається вирішення таких

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

завдань: оцінити вплив війни на людський капітал країни, зокрема масштаби відтоку спеціалістів та ризики для відновлення інноваційного розвитку; проаналізувати перспективи повернення українських фахівців та можливості реінтеграції людського капіталу у національну економіку; сформулювати пропозиції щодо відновлення людського капіталу у післявоєнний період.

Методологія дослідження. У дослідженні використано міждисциплінарний підхід, що поєднує економічну, соціологічну та демографічну перспективи, що зумовлено багатовимірністю міграційних процесів та їхнім впливом на людський капітал України.

Емпіричну базу склали офіційні статистичні матеріали Міжнародної організації з міграції (IOM), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) та Євростату за період 2022–2025 рр. Критеріями відбору джерел були репрезентативність вибірок та регулярність оновлення даних.

Для обробки кількісних показників застосовувалися методи порівняльної статистики та динамічного аналізу, зокрема розрахунок індексів зміни та структурних коефіцієнтів, що дозволило простежити темпи зростання чисельності внутрішньо переміщених осіб і зовнішніх мігрантів, а також рівень їхньої економічної активності в країнах перебування. Для якісних характеристик використовувався контент-аналіз соціологічних опитувань, що дав змогу оцінити наміри щодо повернення, особливості професійної інтеграції та масштаби явища *deskilling* серед українських біженців. Застосування економічного аналізу було спрямоване на виявлення наслідків відтоку висококваліфікованих кадрів для інноваційного потенціалу держави, соціологічна перспектива дозволила дослідити інтеграційні та реінтеграційні процеси, а демографічна – оцінити трансформації вікової та статевої структури міграційних потоків і вплив війни на відтворення населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну спричинило безпрецедентні міграційні процеси, що

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

охопили як внутрішні переміщення, так і зовнішню міграцію. За даними міжнародних організацій, упродовж 2022–2025 років значна частина населення України була вимушено переміщена, що призвело до суттєвих соціально-економічних змін і поставило під загрозу відтворення людського капіталу та інноваційного потенціалу держави.

Внутрішнє переміщення населення залишається однією з ключових соціально-економічних викликів, з якими стикається Україна в умовах воєнних дій та нестабільності. За оцінками Міжнародної організації з міграції (IOM) та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR), пік внутрішньої міграції припав на весну–осінь 2022 року, коли кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) сягала від 6,5 млн до 7,13 млн. На кінець 2023 року чисельність ВПО скоротилася до 3,7 млн ($\approx 11,1$ % населення), а у 2024–2025 роках стабілізувалася на рівні 3,5–3,8 млн [12, 13]. За цей період приблизно 4,7 мільйона людей уже повернулися до своїх домівок, що свідчить про динамічність процесів мобільності населення. Найбільші концентрації ВПО зафіксовані у Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій та Донецькій областях [14]. Масові переміщення зумовлюються не лише воєнною агресією, а й комплексом економічних і соціальних чинників, що спонукають людей шукати безпечніші умови проживання та працевлаштування.

Зовнішня міграція також залишається масштабною. За даними міжнародних організацій у листопаді 2022 року в Європі перебувало понад 7,8 млн українських біженців, а у 2023–2025 роках їхня кількість стабілізувалася в діапазоні 6,5–6,9 млн [15, 16]. Таким чином, близько третини населення України є внутрішньо, або зовнішньо переміщеними. Ці процеси мають вагоме значення для загальної стабільності та відновлення держави, оскільки вимагають пристосування інфраструктури, ресурсів і державної політики до нових реалій.

Рівень працевлаштування українських біженців у країнах прийому

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

варіювався залежно від регіону. У Польщі, Литві та Естонії понад 50 % переміщених осіб були зайняті вже у 2023 році. У Канаді цей показник сягнув 71 %. Водночас у Німеччині, Австрії та Бельгії рівень працевлаштування не перевищував 20–25 % [12]. Хоча, як показують останні дослідження, він поступово зростає у 2024–2025 роках [17, 18]. Попри інтеграцію в ринки праці, значна частина українців працювала нижче своєї кваліфікації через мовні бар'єри та проблеми визнання дипломів, що формує ризики довгострокового недовикористання навичок («deskilling») (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка зовнішнього переміщення населення України і тенденції інтеграції на ринку праці (2022–2025 рр.)

Рік	Українські біженці за кордоном (зареєстровані)	Особливості інтеграції на ринок праці
2022	>7.8 млн у Європі	Масштабний вихід; низький доступ до праці та проблеми з мовою
2023	≈6.5 млн	>50 % зайнятості у Польщі, Литві, Естонії; <25 % у Німеччині та Австрії
2024	≈6.8 млн	Зайнятість зростає, але часто нижче кваліфікації
2025	≈6.9 млн	Високі показники зайнятості, проте домінує «deskilling», що формує ризики бідності й «застигання» у низькооплачуваних секторах

Джерело: узагальнено за [12, 13, 15, 16]

Масштаби відтоку людського капіталу з України в умовах повномасштабної війни набули безпрецедентного характеру, зокрема у формі так званого «витоку мізків». Однією з ключових особливостей міграційних потоків є непропорційно висока частка висококваліфікованих кадрів серед українських біженців. За даними опитувань у країнах ЄС, близько двох третин повнолітніх переселенців мають вищу освіту, причому понад 40% – магістерський рівень, що істотно перевищує середні показники для більшості міграційних потоків [12, 17]. Така структура свідчить про масовий відтік науково-технічних і професійних ресурсів, що створює довгострокові ризики

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

для відтворення кадрового потенціалу в Україні. Додатковим викликом є тенденція до зниження наміру повернення: якщо наприкінці 2022 року близько половини мігрантів декларували готовність повернутися, то до кінця 2024 року ця частка скоротилася до приблизно 20% [18]. Це означає підвищену ймовірність тривалого закріплення «витоку мізків» за межами країни. При цьому навіть ті, хто інтегрується у ринок праці приймаючих держав, часто змушені працювати нижче рівня власної кваліфікації через мовні бар'єри та складності з визнанням дипломів, що послаблює можливості підтримання професійного й інтелектуального потенціалу України [12].

Не менш критичним є вплив війни на освітню систему як базовий механізм відтворення людського капіталу. Станом на 2025 рік пошкоджено 3 745 заклади освіти, з яких 394 зруйновано повністю [19]. Ці руйнування у поєднанні з тривалими перервами у навчальному процесі та дистанційним навчанням, яке продовжується і досі в окремих регіонах, спричинили суттєве зниження якості освітніх результатів. Це особливо небезпечно для формування майбутнього науково-технічного потенціалу, оскільки впливає на підготовку кадрів у STEM-напрямах [20].

У цьому контексті формується низка системних ризиків для майбутнього відновлення інноваційного потенціалу України:

по-перше, відбувається демографічне звуження та старіння кадрової піраміди: тривале перебування за кордоном висококваліфікованих жінок та молоді у поєднанні з низькою народжуваністю у воєнний період загострює дефіцит кадрів у критичних секторах [18];

по-друге, розриви в освітніх траєкторіях і пошкодження навчальної інфраструктури підривають формування освітньої та професійної STEM-траєкторії (STEM-pipeline) [21];

по-третє, ослаблення національної екосистеми інтелектуальної власності створює ризик втрати критичної маси винахідників, патентних

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

повірених і венчурних інвесторів [22]

по-четверте, географічна релокація бізнесу з традиційних промислових кластерів сходу та півдня на захід країни й за кордон знижує агломераційні ефекти та ускладнює відновлення інноваційних центрів [23].

У сукупності ці фактори окреслюють складну багаторівневу проблему: війна не лише призвела до масштабних людських втрат і руйнування інфраструктури, а й поставила під загрозу відтворення людського та інтелектуального капіталу України. Саме подолання цих ризиків та формування ефективних стратегій збереження, відновлення і розвитку кадрового потенціалу стають ключовим завданням для державної політики та міжнародної співпраці у найближчі роки.

Проаналізовані джерела дозволяють зробити висновок, що тривала війна в Україні посилює інтеграцію українців у місцях перебування. З одного боку, це сприяє їхній економічній та соціальній стабільності: мігранти швидше опановують мову, адаптуються до місцевого ринку праці, здобувають нові професійні навички, отримують доступ до освітніх і медичних послуг, що зменшує ризик маргіналізації та підвищує рівень життя. Інтегровані українці розширюють коло соціальних і професійних контактів, набувають досвіду взаємодії з інституціями розвинених країн, що формує новий соціальний і культурний капітал. З іншого боку, надмірно успішна інтеграція може знижувати мотивацію до повернення в Україну, адже стабільна робота, житло та соціальні гарантії створюють умови для довготривалого або постійного перебування за кордоном. М. В. Erdal & R. Ezzati наголошують, що такі чинники, як вік на момент міграції, тривалість перебування в країні поселення, стадії життєвого циклу, сімейний стан та наявність дітей або літніх батьків суттєво впливають на рішення мігрантів щодо інтеграції та потенційного повернення [24]. G. Battistella зазначає, що рішення про повернення мігрантів завжди є результатом поєднання особистих мотивів та зовнішніх умов. Якщо

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

держава створює сприятливе середовище (робочі місця, інституційна підтримка, безпека), ймовірність повернення значно зростає [25].

Водночас інтеграція відіграє важливу роль у майбутній реінтеграції: здобуті знання, навички та ресурси можуть бути використані для відновлення економіки України, розвитку бізнесу, впровадження нових технологій та інституційних практик. Для того, щоб українці не втрачали зв'язки з батьківщиною окремі дослідники наголошують на важливості «віртуального повернення» – можливості брати дистанційну участь у житті країни. Автори О. Udovuk, M. Acebillo-Baqué розглядають чинники повернення українців крізь призму підходу «aspirations-capabilities», наголошуючи на важливості взаємодії макро- й мікрочинників. З одного боку, існують суттєві бар'єри, що знижують можливості для довготривалого перебування мігрантів за кордоном: це адміністративні складнощі, висока вартість життя, культурна дистанція чи недостатня системна підтримка у приймаючих суспільствах. На індивідуальному рівні значний вплив мають мікрофактори: емоції (наприклад, сором або провина), а також перетин ідентичностей (раса, етнічність, гендерна ідентичність, соціально-економічний статус тощо). Вони здатні як утримувати людину від повернення, так і формувати прагнення знову інтегруватися у власне суспільство. Дослідники підкреслюють, що перспективу повернення потрібно розглядати не лише у фізичному вимірі, а й у транснаціональному контексті [26]. Концепт «віртуального повернення», що виник серед учасників дослідження, демонструє, як цифрові технології можуть підтримувати постійну взаємодію з батьківщиною й водночас готувати підґрунтя для майбутнього фізичного повернення. Це означає, що рішення про повернення не завжди є лінійним чи остаточним: воно може формуватися як поступовий процес, у якому мігранти залишаються активними агентами транснаціональної взаємодії.

Таким чином, повернення українців залежатиме від поєднання

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

зовнішніх умов та особистих мотивацій. З одного боку, на нього впливають бар'єри перебування за кордоном, з іншого – можливості для самореалізації, участь у транснаціональних мережах і готовність держави створити сприятливі умови для реінтеграції (табл. 2).

Таблиця 2

Чинники, що утримують/стимулюють повернення українців

Чинники, що утримують за кордоном	Чинники, що стимулюють повернення в Україну
Адміністративні бар'єри у країнах перебування	Можливість соціальної та професійної реінтеграції на батьківщині
Висока вартість життя та побутові труднощі	Використання здобутих знань і навичок у процесі відбудови
Культурна дистанція, почуття «чужості»	Емоційні чинники: прагнення відновити зв'язок із батьківщиною, подолати почуття провини чи обов'язку
Соціальна маргіналізація, дискримінація, нестача підтримки	Сприятлива державна політика: програми підтримки, робочі місця, житло
Труднощі з визнанням кваліфікацій, нестабільна зайнятість	Транснаціональні механізми («віртуальне повернення», dual affiliation), що полегшують поступову інтеграцію
Наявність сформованих соціальних зв'язків за кордоном	Відчуття належності, культурна ідентичність, бажання виховувати дітей у рідному середовищі

Джерело: власна розробка автора (ів)

В Україні вже реалізуються окремі ініціативи, спрямовані на відновлення людського капіталу, зокрема програма «єРобота», яка передбачає гранти на започаткування бізнесу, «Освітні хаби» для внутрішньо переміщених осіб, а також пілотні регіональні проєкти щодо реінтеграції українців у громади. Водночас аналіз наявних проєктів показує, що нині ще не сформовано цілісної державної стратегії повернення й утримання людського капіталу. Найкращі міжнародні практики демонструють, що успіх повернення й реінтеграції залежить від поєднання прозорої державної рамки, локальної інфраструктури послуг, економічних стимулів, цільової роботи з діаспорою (включно з «віртуальним поверненням»), а також психосоціальної підтримки.

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

Так, у Боснії і Герцеговині проєкт USAID Diaspora Invest (2017–2024) довів ефективність комплексної роботи з діаспорою: понад 200 бізнесів отримали гранти та менторську підтримку, що дозволило створити понад 2800 робочих місць і залучити близько \$69 млн інвестицій [27]. У Німеччині програма Returning Experts (2019–2021) продемонструвала результативність цільової підтримки: понад 1100 фахівців із міграційним досвідом отримали фінансове та мережеве сприяння для повернення й професійної реалізації у своїх країнах походження [28].

Отже в Україні існує потреба у комплексному пакеті заходів, який би передбачав як короткострокові стимули для повернення, так і довгострокові механізми розвитку інтелектуального потенціалу країни.

По-перше, необхідно запровадити економічні стимули для повернення: податкові пільги, грантові програми для започаткування бізнесу, спрощене визнання дипломів і сертифікатів, доступ до житла та кредитування. Це дозволить створити привабливі умови для тих, хто готовий реінтегруватися у національну економіку.

По-друге, важливо реалізувати інституційні механізми підтримки – регіональні центри інтеграції українців, що повертаються, програми психологічної адаптації, освітні хаби для дітей і дорослих.

По-третє, доцільно розвивати стратегію «подвійної інтеграції», яка передбачає збереження зв'язків із закордонними громадами українців. Це може включати транснаціональні програми стажувань, науково-дослідні проєкти та дистанційне залучення до відбудови України.

По-четверте, критичною умовою є відновлення та модернізація освітньо-наукової сфери, зокрема відбудова зруйнованих закладів освіти, розвиток STEM-освіти та інноваційних центрів, що створить базу для формування нового покоління висококваліфікованих кадрів.

Таким чином, стратегія відновлення людського капіталу повинна

ЗДОБУТКИ ЕКОНОМІКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІННОВАЦІЇ

поєднувати соціальну підтримку, освітні інвестиції та економічні стимули, забезпечуючи повернення фахівців, інтеграцію внутрішньо переміщених осіб і розвиток інноваційного потенціалу держави.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що повномасштабна війна в Україні призвела до безпрецедентних втрат людського капіталу, зумовлених масовою міграцією, «витокм мізків», руйнуванням освітньої інфраструктури та зростанням явища «deskilling» серед українців за кордоном. Інтеграція мігрантів у країнах перебування має подвійний ефект: забезпечує соціально-економічну стабільність, але водночас знижує мотивацію до повернення. Запропоновані заходи відновлення людського капіталу включають економічні стимули для повернення, інституційну та психологічну підтримку, розвиток STEM-освіти, а також формування механізмів «подвійної інтеграції» через міжнародні проєкти й транснаціональні мережі. Таким чином, поставлені завдання дослідження досягнуті: оцінено вплив війни на людський капітал, масштаби відтоку спеціалістів, перспективи повернення та реінтеграції.

Подальші дослідження авторів будуть спрямовані на формування комплексної методики моніторингу втрат людського капіталу, визначення ефективних механізмів його реінтеграції та виявлення можливостей використання міжнародного досвіду у післявоєнному відновленні України.

Список використаних джерел

1. Erdal M.B., Mjelva M.B., Tollefsen A.F. Conflict-related determinants of migration. QuantMig Project Deliverable 2.7. 2023. URL: <https://www.quantmig.eu/res/files/D.2.7%20Conflict-related%20determinants%20of%20migration%20%28Erdal%20Mjelva%20Tollefsen%29.pdf> (дата звернення: 24.06.2025).
2. Braun S. T., Stuhler J. Exposure to war and its labor market consequences

over the life cycle. *European Economic Review*. IZA. 2023. No 16040. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2303.14486>

3. Galindo-Silva H., Tchunte G. Armed conflict and early human capital accumulation: Evidence from Cameroon's Anglophone conflict. *arXiv*. 2023. DOI: 10.48550/arXiv.2306.13070 <https://arxiv.org/abs/2306.13070> (дата звернення: 24.06.2025).

4. Vesco, P., et al. (2025). The impacts of armed conflict on human development: A review of the literature. *World Development*, 2025. No 187. Pp 54–68 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2024.106806>.

5. Hidalgo-Arístegui, A., Porter, C., Sánchez, A., & Singhal, S. (2025). The long shadow of conflict on human capital: Intergenerational evidence from Peru. *Journal of Development Economics*, 174. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2025.103468>

6. Bertè M., Paolotti D., Kalimeri K. From Ukraine to the world: Using LinkedIn data to monitor professional migration from Ukraine. *arXiv*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2307.09979>

7. Winogrodzka D., Kyliushyk I., Chról E. Mobility capital formation among forced migrants: Experiences of Ukrainian women in Poland. *Migration Studies*, 2025. No13(2). DOI: <https://doi.org/10.1093/migration/mnaf019>

8. Залознова Ю., Азьмук Н. Людський капітал України в умовах війни: втрати та здобутки. *Економіка та суспільство*, 2022. (38). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-59>

9. Галушка З. Людський капітал економіки України: вплив війни та потенціал післявоєнного відновлення. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 2024. №328(2), С. 100-108. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-328-15>

10. Зачосова Н. В. Основи політики збереження людського капіталу у воєнний та післявоєнний час для потреб економічного відновлення і

зростання. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету: зб. наук. праць*; за ред.: В.В. Коваленко (голов. ред.). (ISSN 2409-9260). Одеса: Одеський національний економічний університет. 2023. № 11-12 (312-313). С. 17-28.

11. Лібанова Е.М. Людський капітал України: втрати внаслідок війни і перспективи повоєнного відродження (стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 5 лютого 2025 р.). *Вісник НАН України*. 2025. № 4. С. 38–45. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2025.04.038>

12. What we know about the skills and early labour market outcomes of refugees from Ukraine. *OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine*. OECD Publishing, Paris, 2023 DOI: <https://doi.org/10.1787/c7e694aa-en>.

13. Voices in Europe: Ukrainian displaced persons' experiences in the EU. *European Union Agency for Asylum (EUAA)*. 2024. URL: https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/2024-03/2024_03_05_Voices_in_Europe.pdf (дата звернення: 24.06.2025).

14. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні – Опитування загального населення – Раунд 16 (10 березня–11 квітня 2024). IOM, Ukraine. URL : <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-naselennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo> (дата звернення: 24.06.2025).

15. Ukraine situation: Global report 2023. UNHCR. URL : <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2023-03/UNHCR%20Ukraine%20Situation%20Supplementary%20Appeal%202023.pdf> (дата звернення: 24.06.2025).

16. Country policy and information note: humanitarian situation, Ukraine, January 2025. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/ukraine-country-policy-and-information-notes/country-policy-and-information-note-humanitarian-situation-ukraine-january-2025> (дата звернення: 24.06.2025).

17. Social impact of migration: Addressing the challenges of receiving and

integrating Ukrainian refugees. *Eurofound*. 2024. URL : <https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/2024-03/ef23030en.pdf> (дата звернення: 24.06.2025).

18. What has happened to Ukraine's refugees? *Financial Times*. 2025, July. URL : <https://www.ft.com/content/9a2084ca-ff4f-41a8-a794-ee3405e68a08> (дата звернення: 24.06.2025).

19. Education in emergency. Ministry of Education and Science of Ukraine, 2025. URL : <https://saveschools.in.ua/en/> (дата звернення: 24.06.2025).

20. War has hampered education for 6.7 million children in Ukraine. UNICEF Ukraine. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/war-has-hampered-education> (дата звернення: 24.06.2025).

21. Ukraine – Research And Development Expenditure (% Of GDP). URL: <https://tradingeconomics.com/ukraine/research-and-development-expenditure-percent-of-gdp-wb-data.html> (дата звернення: 24.06.2025).

22. Report on the assistance and support for Ukraine's innovation and creativity sector and intellectual property system. WIPO, 2025. URL : https://www.wipo.int/edocs/mdocs/govbody/en/a_66/a_66_8.pdf (дата звернення: 24.06.2025).

23. OECD Economic Surveys: Ukraine 2025. URL : https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-ukraine-2025_940cee85-en.html (дата звернення: 24.06.2025).

24. Erdal M. B., Ezzati R. Time matters: Settlement and return considerations of migrants in Norway. *Ethnic and Racial Studies*. 2015. No 38(7), Pp.1202–1217. DOI: <https://doi.org/10.1080/01419870.2014.971041>

25. Battistella G. Return Migration: A Conceptual and Policy Framework. *Center for Migration Studies*. 2018. URL: <https://cmsny.org/publications/2018smc-smc-return-migration/> (дата звернення: 24.06.2025).

26. Udovyk, O., Acebillo-Baqué, M. Will displaced Ukrainians return home? Exploring return migration through an aspirations-capabilities lens: cases from Spain and Sweden. *Comparative Migration Studies*. 2025. No 20. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40878-025-00437-z>

27. US Government's diaspora project harnesses BiH diaspora as catalyst for progress. United States Agency for International Development. 2024, August 9. URL: <https://ba.usembassy.gov/u-s-governments-diaspora-project-harnesses-bih-diaspora-as-a-catalyst-of-progress/> (дата звернення: 24.06.2025).

28. Diaspora 2030. (n.d.). *Returning experts*. 2025. URL: <https://diaspora2030.de/en/arbeiten/returning-experts> (дата звернення: 24.06.2025).